

MAISHIY O'YINLARDA IJTIMOIIY HAYOTNING BADIY IFODASI

Safarova Nigora Oxunjonovna

Филология фанлари номзоди, доцент, Бухоро davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maishiy o'yinlarning maqsadi, g'oyaviy mazmuni, obrazlar talqini yoritib berilgan. O'yinlarning kattalar va bolalarning turmush tarziga, marosim va urf-odatlariga, ma'lum kasb-hunarga, turmush predmetlariga oid ma'lumotlarini o'zida ramziy ifoda etuvchi bolalar o'yinlari haqida misollar keltirilib, tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'yin, maishiy o'yinlar, o'yinchoq, taqlid.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ В ДОМАШНИХ ИГРАХ

Сафарова Нигора Охунжонова

Кандидат филологический наук, доцент, Бухарского государственного университета

Аннотация. В данной статье освещены цели, идейное содержание досуговых игр, интерпретация образов. Приведены и проанализированы примеры детских игр, которые символизируют знания взрослых и детей об образе жизни, обрядах и обычаях, определенных профессиях, предметах жизни.

Ключевые слова: Игра, досуговые игры, игрушки, имитация.

ARTISTIC EXPRESSION OF SOCIAL LIFE IN HOME GAMES

Safarova Nigora Oxunjonovna

Summary: This article highlights the goals, the ideological content of leisure games, and the interpretation of images. The examples of children's games which symbolize the knowledge of adults and children about the way of life, rituals and customs, certain professions, objects of life are given and analyzed.

Keywords: Game, leisure games, toys, imitation.

Agar o'yinlar og'zaki badiiy ijod namunasi-adabiy hodisa sifatida qaralsa, ular obpazlar talqini, g'oyaviy mazmuni va kompozitsiyasi, maqsadi va estetik vazifalari jihatidan shartli ravishda uch turga mansubdir:

- a) qahramonlik ruhidagi o'yinlar;
- b) hayvonlar haqidagi o'yinlar;
- v) maishiy o'yinlar.

O'yinlarning bu turlari bir-birlaridan o'zaro g'oyaviy mazmuniga, ijtimoiy voqelikni tasvirlash tamoyiliga, o'ynalish holatiga, ijro tabiatiga obrazlar talqiniga ko'ra farq qilib turadi. Biroq ular turli fasllarda bolalar orasida baravar o'ynab kelingan. Ularning biriga xos xususiyat ikkinchisida ham zohir. Shuning uchun ular o'rtasida muayyan yaqinliklar mavjud, barchasi bolalar o'yini nomi ostida yaxlit tizim shaklida birikkan.

Maishiy o'yinlar. Kattalar va bolalarning turmush tarziga, marosim va urf-odatlariga, ma'lum kasb-hunarga, turmush predmetlariga oid ma'lumotlarni o'zida ramziy ifoda etuvchi bolalar o'yinlari maishiy o'yinlar turkumini tashkil qiladi.

Maishiy o'yinlarda bolalar kattalar hayotidan bevosita nusxa ko'chirib o'ynaydilar. O'z o'yinlarida to'y, chaqaloq tug'ilishi va uni beshikka bog'lash, dafn marosimlariga aloqador sahna ko'rinishlarini, u yoki bu urf-odatlarimizni aks ettiradilar. Yoki bu xil o'yinlarda bolalar real turmush sharoitida o'ziga ta'sir ko'rsatgan biror voqelikni, tabiat yo turmush hodisasini o'yin ko'rinishida tasvirlab beradilar.

Maishiy o'yinlarning aksariyati o'yinchoqlar vositasida o'ynalishi bilan xarakterlanadi. Chunki u yoki bu maishiy predmetning (masalan, uy-ro'zg'or jihozlari va buyumlarining, mehnat qurollarining) kichraytirilib, miniatura shaklida yasalgan o'yinchoq tipidagi nusxasi orqali bolalar o'zi ta'sirlangan biror-bir turmush voqeligiga munosabat ko'rsatadilar. Ko'pincha maishiy mazmundagi bunday o'yinlarni pedagoglar, etnologlar va psixologlar, hatto ayrim folklorshunoslar improvizatsion yoki taqlidiy o'yinlar deb yuritadilar. Ko'pchilik hollarda esa ularni dramatik o'yin deb atash ham odatga aylangan. Holbuki, dramatism holati o'yinlarning barcha turlarida kuzatiladi. Binobarin, bolalar o'yinlarining barchasi xalq og'zaki dramasiqa mansub adabiy hodisadir. Shunday ekan, o'yinlarning faqat birgina turini dramatik o'yin deb qarash asosli emas.

Maishiy o'yinlarda realistik holatlar (masalan "Mehmon-mehmon" o'yinida mehmon kutish, uni shirin taomlaru nozu ne'matlar bilan siylab izzat qilish, hurmatini joyiga qo'yish holati) tasvirlanadi. Kattalar va bolalar turmushiga daxldor voqealar, ijtimoiy hayotga aloqador turli-tuman tafsilotlar bolalar tafakkuridan kelib chiqilgan holda aks ettiriladi. Ularda realistik holatlar bolalar fantastikasi bilan uyg'unlashtirilgan tarzda tasvirlanadi. Masalan, "To'y-to'y" o'yinini o'ynayotgan qizaloqlar uchun atirdan yoki doridan bo'shagan shisha idishchalar "kelin-kuyov" rolini o'tayveradi. Turli yog'och qirindilari, bejirim toshchalar, o't-o'lanlar esa ular uchun to'y dasturxonining bezagi vazifasida xizmat ko'rsataveradi.

Maishiy o'yinlarning arsariyatida u yoki bu kasb-hunarga taqlid qilish harakati ustuvorlik qiladi. Jumladan: "Duxtur-duxtur" o'yinida shifokorlik kasbiga, "Xommapish" o'yinida qadimiy kulolchilik hunariga taqlid yetakchilik qiladi.

Maishiy o'yinlarda turli ijtimoiy munosabatlar silsilasida savdo-sotiq muomalasiga bog'liq iqtisodiy munosabatlar ham aks ettirilgan.

Maishiy o'yinlar real voqealar asosida qurilgan, ularning ko'pincha xona ichida, hovlida, o'tmishda esa hatto uy tomlarida, soya-salqin ariqlar kanorasida o'ynalgan. Maishiy o'yinlarda hayotning faol kishilari, mehnatkash xalq vakili, ma'lum kasb-hunar egasi, ro'zg'or yoki davlat boshliqlarining real obrazlari yaratib berilgan. Bunday o'yinlar, odatda, shovqinsiz, tinch, sokin o'ynaladi. O'yin jarayonida bolalar bir-birlari bilan o'zaro yaxshi muomalada bo'lishga harakat qiladilar. Agar o'yin vaqtida keskinlik, kelishmovchilik kelib chiqsa, bolalarning o'zi ko'p hollarda uni bartaraf etishsa, muammoni tinch yo'l bilan hal qilishga harakat qilishgan.

Xuddi maishiy ertaklardagi kabi maishiy o'yinlarning bir qismida topishmoqli tortishuvlar muhim o'rin tutadi. Bunday o'yinlarda aqlli, zukko, topqir, zehni bolalar, albatta, g'alaba qozonishi isbotlanadi. Natijada bolalar uquvli, dono bo'lishlarining hikmati katta ekanligini anglab yetadilar.

Maishiy o'yinlar jamiyat va oila hayotini aks ettiradi. Kattalarning mehnat sharoitini o'zida ifoda etadi. Ularda ham o'tmish hayotiga, ham hozirgi turmushga xos holatlar, predmetlar obrazlantirilib keltiriladi.

Maishiy o'yinlarda tikuvchilik kasbining asosiy qurollari igna, angishvona ("Igna-igna", "Ninachi, ip va tuguncha" o'yinlarida), bog'dorchilik, polizchilik mahsulotlarini yetishtirish va sotishga daxldor voqealar ("Olmacha do'm-do'm", "Bozor-bozor", "Shaftoli shakar"), savdo-sotiq ishlari yuritiladigan manzillar ("Do'kon-do'kon", "Magazinchi"), turli kasblar va kasb egalari har xil tabaqa vakillari ("Boy xotin", "Podsho va vazir"), marosimlar ("Qiz uzatish", "To'y-to'y), urf-odatlar ("Sovchilik", "Qiz olib qochish"), ro'zg'or predmetlari ("Piyola-piyola", "Sanduqcha-yu quticha"), iste'mol qilinadigan ne'matlar ("Kartoshka va makaron") insonlarga xos ayrim xatti-harakatlar, xulqiy kamchiliklar ("Oshxo'r akam", "Podsho bo'ling"), zamonaviy turmush predmetlari, transport vositalari ("Avtomobillar jangi", "Karusel", "Poezd yer osti yo'llaridan o'tmoqda") va hokazolar obrazlantirilib orqali bolalarning turmush voqeligiga munosabati ifoda etiladi. Shu asosda uning u yoki bu voqea-hodisaga oid tasavvuri va bilimi aks ettiriladi.

Maishiy o'yinlar silsilasida tanqid negiziga qurilganlari ham mavjud. Bunga "Qirq darra", "Podsho va vazir" o'yinlarini misol qilib keltirish mumkin. "Qirq darra" o'yinini o'ynagani kelishib to'plangan bolalar,

dastlab o'yinboshini tanlashadi. So'ngra o'yinboshi "salomalayko'm" o'simligidan 10-15 butog'ini ildizi bilan sug'urib olgan holda poya tomonidan hovuchiga dastlab tukadi. Bu o'simlik o'yin uchun qur'a vazifasini bajaradi. O'yinchilar o'yinboshini hovuchidan «salomalayko'm» o'simligini poya tomonidan tutgan holda bittadan tortib oladilar. Shunda qaysi bolaga eng ko'p poyali «salomalayko'm» tushsa-u podsho, undan bir poyasi kami tushgan bola-vazir, kam poyali «salomalayko'm»ni olgan bola-o'g'ri, qolganlari podsho qo'riqchilari bo'ladilar.

Chekiga o'g'rilik tushgan bola podsho xazinasini urmoqchi bo'lganida qo'riqchilardan biri uni sezib qoladi: O'g'ri tutilmaslik uchun qochadi, qo'riqchi uni quvadi. Bu qochish va quvishning marrasi oldindan belgilangan bo'ladi. Qo'riqchi o'g'rini o'sha marragacha quvishi va tutishi mumkin. Basharti o'g'ri marradan o'za olsa, uni quvish va tutish hisobga olinmaydi. O'sha marradan o'tilmay turib qo'riqchi o'g'rini tuta olsa, uni sudrab podsho oldiga keltirib: -Mana bu o'g'ri xazinangizni urmoqchi bo'ldi, men tutdim, -deydi. Podsho ungao'qrayib qaraganday bo'ladi:

-Shundaymi, nonko'r?- deydi.

O'g'ri og'ziga talqon solganday jim turaveradi.

Vazir:

-Sukut-alomati rizo. Buni jazolash kerak, taqsirim, -deydi. Shunda podsho jahl bilan:

- Qirq darra urilsin!-deb amr etadi.

-Qo'riqchilar uni tappa bosib yerga yuz tuban yotqizadilar. Tob solinib ikki burlangan belbog'dan qilingan darra bilan o'g'ri orqasiga vazir sanab-sanab qirq marta urganday bo'ladi, uni bo'shatadilar. O'yin shu xilda boshdan yana boshlanadi.

Shunisi ham borki, qo'riqchi o'g'rini tutolmasa, podsho uning o'zini qirq darra urishga amr etadi. O'yin bahor yo yozda keng maydonlarda, asosan, o'g'il bolalar tomonidan o'ynaladi. Bu o'yin vositasida podshohlik tuzumini qoralash, uning qonun-qoidalari, zulm va zo'rlik siyosatini fosh etish g'oyasi ilgari suriladi.

Xullas, maishiy o'yinlar real hayot kartinasini tasvirlab ko'rsatishi, hayotning faol rishilariga xos xatti-harakatlarni, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlarni, kasb-hunarlariga oid qarashlarni, turmush predmetlarini ishlatish tajribasini o'zida ifoda etishi jihatidan o'yinlarning alohida, mustaqil turkumini tashkil etadi.

Umuman, o'zbek bolalar o'yinlarining har bir turi real voqelikka nisbatan munosabatni o'ziga xos tarzda ko'rsatadi. Ularda bolalar tafakkuriga mos holda hayotni aks ettirish o'ziga xos poetik motiv sifatida shakllangan. Shuning uchun o'zbek bolalar o'yinlarining ifodaviy uslubini, obrazlar tarkibini, mazmuniy turlarini, syujeti va kompozitsiyasini yaxlit holda o'rganish orqali bolalar folklorining tarixiy taraqqiyotini va uning o'zbek folklori tarkibida epik va poetik an'analarni saqlab qolishdagi rolini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'yinda harakat hayot ma'nolarini ifoda etuvchi ma'no kasb etsa-da, asosan, taqlidiy mohiyatga ega bo'ladi. Chunki bolalar kattalarga taqlid qila turib o'ynaydilar, taqlid ular uchun olamni va odamni o'zlashtirish vositasiga aylanadi.

Har bir taqlidiy harakat ularning o'yinlarida turmushning qay bir qirrasini aks ettiruvchi ma'no kasb eta boradi. Aytaylik, o'yinchoq mashinasida tuproq solib olib, o'zi qurgan yo'lakchadan sudrab turib «bib-biblab» chopayotgan bolakay tuygan zavq – haqiqiy shofyornikidan kam bo'lmaydi. Qo'g'irchog'ini allalab uxlatayotgan yoki unga «ovqat yedirayotgan» qizaloq kayfiyatida haqiqiy onalarnikidan qolishmaydigan surur bordir. Yoxud o'shal qizaloq loydan «xamir» qorib, «kulcha»lar pishirib, mehmondorchilik taomilini o'ynab turib ado etarkan, bundan o'ziga xos zavq oladi. Chelakchasida suv tashiganida, loydan uycha qurganida, tuproqdan xirmon uyganida – bolakay shunchaki o'ynamaydi, kattalarga taqlid qila turib, mehnat qilgan bo'ladi. Bu shunchaki taqlidiy mehnat emas, balki unga xos jarayonlarni o'zlashtirish, mehnatning mohiyatini idrok etishdan iborat hayot sabog'idir. U hayotni o'ynab turib o'zlashtiradi, o'ynab turib ijodiy salohiyatini shakllantiradi va toblaydi, o'ynab turib bunyodkorlikni o'rganadi va kelajakning bunyodkori bo'lib yetishadi. Binobarin, o'yin – bolalar uchun hayotni o'rganish va o'zlashtirish alifbesidir.

Bolalar o'ynab turib yashashadi, bu shunday hayotki – bolalarning ham vujudini chiniqtiradi, ham ongini shakllantiradi va o'stiradi. Olamni anglash va o'zlashtirish mashqlaridan tarkib topgan bunday hayot – bolalar uchun jiddiy mashg'ulot sanaladi.

O'zbek bolalari repertuaridagi eng keng tarqalgan o'yinlardan biri «Yashinmachoq» o'yinining genezisi aslida kattalarning ov qilish hamda raqib kuchdan o'zini yashirib, himoya qilish ehtiyoji asosida paydo bo'lgan. Chunki o'tmishda ko'pchilik bir bo'lib ov qilgan va ular o'z o'ljasiga yashirinib turib, kutilmaganda zarba bergan. Chunonchi yashirinish harbiy taktikalardan biri hamdir.

«Yashinmachoq» o'yini respublikamizning barcha shahar va qishloqlarida keng tarqalgan. Uni bugungi kunda ham faollik bilan o'ynashadi. Quvlashmachoq o'yini genezisi ham shuning kabi hayotiy ehtiyojlar bilan bog'liqligi kuzatiladi.

O'yin bolalar beshikdaligidayoq ularning hayotiga kirib boradi. «Bordi-bordi» va «Havzak-havzak» kabilar shular jumlasidandir. Bolalar ulg'aygan sayin o'yinlari ham beshikdan uyga, uydan hovliga, hovlidan ko'chaga, keng maydonlarga ko'cha boradi, ham shaklan, ham mazmunan murakkablashadi, hayotning barcha qirralarini qamrab ola boshlaydi.

Bolalar shunchaki o'ynamaydilar, balki o'yinda yashaydilar, o'yin ular uchun olamshumul zavqu shavqqa, turmush darsligiga aylanadi. O'yinlarning turmush darsligi sifatidagi mohiyatini anglash – bolalarda unga nisbatan mas'ullik tuyg'usini, o'yin intizomiga qat'iy rioya qilish sabog'ini hosil qiladi. Muhimi shundaki, asrlar davomida o'yinlarning o'z ichki qonuniyati shakllangan. Shu asosda bolalarning ahillik, hamkorlik, birodarlik, tezkorlik, chaqqonlik, epchillik, bardoshlilik, matonatlilik, jamoatchilik, topqirlik fazilatlarini tarbiyalanadi. Bularning barchasi o'yinlarning ko'p vazifali hodisaga aylanishini hamda ularning hayot sabog'i sifatida ijtimoiy mazmun kasb etishini ta'minlagan.

Ijtimoiy hayot-mohiyatan mehnatdan iborat. Binobarin, mehnatga daxldor o'yinlar boshqa halqlar folklorida ham faol. Ayniqsa, mazmunan ijtimoiy hayot bilan bog'liq maishiy o'yinlarning kattagina qismida mehnat jarayonlari, ularga daxldor urf-odatlar aks etganligi kuzatiladi. Jumladan, dehqonchilik, polizchilik va poliz qo'riqchiligi, bog'dorchilik, chorvachilik, parandachilik, quyonchilik, quruvchilik, kulolchilik, ovchilik, baliqchilik, nonvoylik, pazandachilik, harbiy va boshqa kasbu korlarga muqallidan yuzaga kelgan o'yinlar ko'p bo'lib, ular "ishlab chiqarish o'yinlari" sifatida e'tirof etiladi.

"Bog'lam-bog'lam", "Guldur-gup", "Chilliktosh", "Qo'rg'on olish", "Cho'pon va shag'ol", "Boylandi" o'yinlari uchun chorvachilik bilanshug'ullanuvchilar faoliyatiga muqallid qilish zaminlik rolini o'ynagan. Binobarin, «Boylandi» o'yini chorvadorlik bilan shug'ullanuvchi aholi bolalari o'rtasida an'anaviydir. Unda bolalarga qo'ylarning qayholda boqilishi, nimalar bilan oziqlanishi, qo'ylardan olinadigan sut, qatiq, jun, go'sht, teri va boshqa iste'mol mahsulotlari haqida bilim beriladi.

«Gov-gov» yoki «Chi-chi» kabi o'yinlarda ham chorvadorlar hayotiga va mehnat jarayoniga oid turli xatti-harakatlar bevosita singdirilganligining guvohi bo'lish mumkin. Bunday o'yinlar ko'proq qishloq bolalari orasida keng tarqalgan. Ularda otardan chiqib ketgan cho'liqni yugurib borib qaytarib olib kelish, mol boqayotganda mollarning yoki qo'y-qo'zilarining boshqa hududga o'tib ketishining oldini olib, qaytarib kelish yoki biror yovvoyi hayvon otarga yaqin kelsa, unga uzoqdan turib zarba berish kabi malakalar o'ziga xos taqlidiy harakatlar tarzida singdirilgan. Shu boisdan bunday o'yinlar bo'lajak cho'ponlarni tayyorlashda muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Chorvachilik bilan bog'liq o'yinlarda ko'pincha qadimgi insonlarning hayvonlarga nisbatan e'tiqodiy munosabatlari, ayrim hayvonlarni boqish mehnati o'z ifodasini topgandir. Masalan, o'zbek bolalarining "Ot" o'yinini ijro etishda bir necha bolalar novdani ot qilib, minib oladilar. Bolalardan bittasi unga daxldor qo'shiqni boshlab yuboradi:

Haybatim bor-bodim bor, Ot boqmoqni bilaman

Tut novdadan otim bor. Ot minmoqni bilaman,

Qarab turing, yangajon, Otim kishnab bermasa,
Qochsa uring, yangajon! O'zim kishnab beraman.
Bir aylanib kelaman, -I'-i', i'-i: i!

Ko'chmanchi chorvador aholi o'rtasida yilqichilik, otboqarlik rivojlangan. Chunki ot ular uchun eng yaqin yordamchi vazifasini o'tagan. Chorvani boqishda, uzoqni yaqin qilishda bu jonivor juda qo'l kelgan. Shuning uchun aholi o'rtasida otga nisbatan homiy sifatida qarash tushunchasi shakllangan. Har bir bolaga otni e'zozlash, uni boqib ko'paytirish o'rgatilgan. Yuqoridagi o'yin qo'shiqda ana shu hayotiy haqiqatga ishora bor.

Bo'ri keldi" o'yinida ham chorvador xalqning hayoti o'z ifodasini topgan. Chunki tog'li hududlarda ko'pincha bo'ri chorvaga xavf tug'dirib turgan. Shu voqelikdan ogohlantiruvchi "Bo'ri keldi" o'yinini chorvador aholi bolalari zavq bilan o'ynagan. O'yinda bolalar o'zlarini suv ichayotgan qilib ko'rsatadilar va birdan ularga bo'ri tashlanadi. Bo'ri qaysi bolani ushlasa, o'shani o'z yoniga oladi. Agar u hamma bolani ushlasa, u ona bo'ladi, ona bo'lgan bola esa bo'ri bo'lib, o'rin almashinadi.

Mehnat turlarining ortishi, turli kasblarning shakllanishi bolalar faoliyatida ularni ifoda etuvchi o'yinlar sonining oshishiga olib keldi. Bolalarning bir qator o'yinlari ana shunday kasb-korga aloqador holda kelib chiqqanligini sezish qiyin emas. Bu jihatdan bog'dorchilik hayoti bilan bog'liq bo'lgan "Olmacha do'm-do'm", "Osmondagi oy" singari o'yinlarga e'tibor qaratish mumkin. Ularda dehqonning o'zi yetishtirgan olmani sotishi voqeasi bolalar taqlidi asosida jonlantiriladi.

«Bog'bon va gullar» o'yini orqali bolalar gulchi bog'bonlar mehnatining ayrim o'ziga xos tomonlari, gullarning turlari, nomlari haqida birmuncha ma'lumotlarga ega bo'lsalar, «Kartoshka ekish», «Kadi pishdimi?», «Sholg'om tortish» kabi o'yinlarda sabzavot va poliz ekinlarini ekish va yig'ishtirib olish jarayoniga xos uquvlarni bilib oladilar. Bu o'yinlar vositasida bolalar dehqonchilik mehnatining o'ziga xos tomonlari, dehqonlar tarafidan yetishtiriladigan oziq-ovqat mahsulotlarining nomi bilan tanishadilar.

«Xommapish» o'yinining kelib chiqishi kulolchilik kasbiga borib taqaladi. Zero, kulolchilik kasbi kishidan sergak nazarni, hushyorlikni, sabr-bardoshni, epcillikni, yuksak didni, mahoratni, mehnatsevar va ishtiyoqmand bo'lishni taqozo etadi. Shu sababli avloddan-avlodga meros tarzida o'tadigan bu muqaddas kasb bilan har kim ham shug'ullana olmaydi. Kulollar esa o'z bolalariga yoshliklaridanoq loy bilan ishlashni, uni yaxshilab pishitishni (chunki obdon pishgan loydangina sifatli idishlar yasash mumkin) o'yin tarzida o'rgatib borishgan. A) «Xommapish» o'yinida bolalar suvi endigina qurigan nam ariq ichidan loy olib, uni qo'l bilan obdon pishitadilar. So'ngra pishitilgan loydan turli-tuman tovoq, ko'za, loy qo'g'irchoqlar va boshqa narsalarning ko'rinishlarini yasaydilar. Bolalar o'zlari yasagan shu narsalarni quritish uchun oftobga terib qo'yganlar. Shu holatni ifodalovchi «xom» yoki «xomma pishdi» iboralari o'yinning nomiga aylanib, jonli so'zlashuvda fonetik jihatdan takomillashib, «xommapish» shaklini olgan va talaffuz uchun qulaylashgan. Loydan yasalgan narsalar oftobda pishib qurigach, osonlikcha yemirilib, sinib ketmagan. Ulardan bolalar turli mazmundagi predmetli o'yinlarni o'ynashda foydalanganlar. Ko'pincha bunday loy o'yinchoqlar «Mehmon-mehmon», «Xola-xola», «Uycha-uycha», «Sotuvchi» kabi o'yinlar asosini tashkil qilishda qo'l kelgan.

«Sotuvchi va xaridor» o'yini xalqning ijtimoiy turmush tarzi, kasb-koriga aloqador holda shakllangan. Bu o'yin orqali bolalar savdo-sotiq muomalasi qoidalarini o'zlashtirib oladilar.

Ko'rinyaptiki, maishiy o'yinlarning aksariyati ajdodlarimizning kasb-hunarlarini o'zida ifodalab keladi. Xalqning shu haqdagi qarashlarini yosh avlod onggiga singdirish ehtiyoji bunday o'yin-qo'shiqlarning yaratilishiga asos bo'lgan. Qolaversa, bunday o'yinlar mehnat tarbiyasini amalga

oshirishda ham ayricha ahamiyatga molik. Bolalar o'z o'yinlarida har xil kasbdagi kishilarni aks ettiradilar. Binobarin, bir qator o'yinlarda cho'pon, kulol, sotuvchi, o'qituvchi kabi real hayotning faol kishilari, mehnat ahli obrazi uchraydi. Bu bilan bolalar kattalarning harakatigagina taqlid qilib qo'ymay, shu orqali ularning ishiga, mehnatiga, kasb-koriga munosabatlarini ham aks ettiradilar. O'yin ko'pincha bolada mehnat qilish xohishini uyg'otadi, o'yin uchun kerakli narsalarni tayyorlash va yasashga majbur qiladi. O'yinda hozirgi zamon bolalari ko'proq texnika vositalarining modellarini, har xil mashinalar, robotlar shaklini yasab, shu buyumlar vositasida o'ynashga chog'lansalar, o'tmish bolalari loydan, lattalardan, jundan, temirdan uy hayvonlarining yoki biror-bir uy jihozining, mehnat qurolining shaklini yasab, u bilan o'ynaganlar.

Mehnat inson moddiy manfaatdorligining hayotiy zarurati bo'lganligi bois bolalarning mehnat ko'nikmalarini, yoshlikdanoq puxta egallashlariga kattalar jiddiy e'tibor qaratishgan. Biroq tabiatan o'yinqaroq bolalarga buni o'rgatish oson emasligini to'g'ri tushunib yetgan kattalar bolalarga bu boradagi bilim–ko'nikmalarni, asosan, o'yinlar vositasida singdirishga harakat qilishgan. Shuning uchun aksariyat ana'anaviy bolalar o'yinlarida mehnat mavzui yetakchilik qiladi.

Maishiy o'yinlarning bir qismi qaysidir marosim yoki urf-odat bilan bog'liq voqelikni aks ettirishi yoki ular ta'sirida shakllanganligi bilan e'tiborni tortadi. Masalan, "Oq terakmi, ko'k terak?" o'yin qo'shig'i aslida o'tmish ajdodlarimizning turmush tarzini, ijtimoiy munosabatlarini o'zida ifodalab keladi. Bu o'yin uzoq zamonlardan beri bolalar repertuarida yashab kelmoqda. Folklorshunoslikda bu o'yinning kelib chiqishi jangda asir tushgan tutqunlarni ayirboshlash yoki ikki qabila o'rtasidagi quda-andachilik, qiz olib qiz berish, o'g'il uylantirish voqealari bilan bog'lab talqin qilinadi.

"Bululum-bululum" o'yin qo'shig'i ham o'tmish ajdodlarimizning qiz olish va berishdan iborat maishiy munosabatini o'zida ifodalab keladi:

-Bululum-bululum, bozi,
Bizlar kimning qizi?
-Shakarbekning qizi.
-Shakarbekning nesi bor?
-Uchar-uchar qushi bor.
-Birginasini bersang-chi?
-O'zing tutib ko'rsang-chi?
Tutganing seniki,
Qochgani meniki.

O'tmishda ma'lum bir faslda, ko'proq bahorda bo'y yetgan qizlar bilan bo'y yetgan yigitlar o'ziga qalliq tanlashi uchun maxsus sayl uyushtirilgan. Bu saylda qiz qochishi, yigit esa uni quvib yetishi shart bo'lgan. Agar yigit qizni tutolsa, unga uylangan, tutolmasa yana uylanishni bir yilga kechiktirgan. Shunday hayotiy voqelikka ishora yuqorida misol keltirilayotgan o'yin qo'shiqda yorqin kuzatilmoqda. Unda "uchar-uchar qushlar" obrazi Shakarbekning bo'y etgan qizlari timsolini anglatib kelayotir.

Qo'shiqda:
-Birginasini bersang-chi?
-O'zing tutib ko'rsang-chi?
Tutganing seniki,
- dialogi bevosita sovchilar suhbatini bildirib turibdi.

Umuman aytganda, qadimgi xalqlar orasida umr yo'ldoshi, xotin tanlashda yo quvlashmchoq, yo kurash musobaqasi o'tkazilib, g'olib yangi oilaga qabul qilingan. Hatto bunga ishora "To'maris" rivoyati syujetida ham uchraydi. To'marisning bo'lajak kelini Zarina uning o'g'li – Sparganizni

kurashda yengadi. Darhaqiqat, kurashda yengilgan yigit keyinchalik hayotda ham dushman hiylasi oldida ojizlik ko'rsatib, yengiladi. Uning ojizligi birgina o'zi uchun emas, balki uning qo'l ostida xizmatda bo'lgan qirq yigit taqdiriga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Maishiy o'yinlarning mazmuni rang-barangdir. Hatto ularning ba'zilarida oilaviy hayot voqeliklariga munosabat bildirilganligi kuzatiladi. Binobarin, "Ushlama" o'yin qo'shig'i bu jihatdan alohida e'tiborni tortadi:

Olma-anor pishibdi,
Taglariga tushibdi.
Esizgina dugonam,
Yomon yerga tushibdi.
Olib keling, ko'raylik,
Sochini mayda o'raylik.
Kastumidan ushlasam,
Ushlama, -deydi-yo,
Ushlama!

Bu o'yin-qo'shiqni aytib bo'lgan bola qochadi. Boshqalar uni quvadi.

"Olatoy-bulatoy" o'yin qo'shig'ida ham oilaviy hayotga tegishli voqeliklar talqini kuzatiladi.

Bu o'yinni bir guruh bolalar o'ynashlari mumkin.

O'yinning qoidasi quyidagicha: o'yinchilar tomonidan ikkita o'yinboshi saylanadi. Ular qo'llarini yuqoriga ko'tarib xuddi eshikka o'xshab ushlab turadilar. Bolalar qator turishib, ularning qo'li ostidan aylanib o'taveradilar. Onaboshilar har gal bolalar qo'l ostilaridan o'tayotganda:

Olatoy, bulatoy,
Man sani yo'rg'alatay.
Yo'rg'aotim o'libdi,
Go'shtini kimga sotay?
Bangi ketarman bo'pti,
Xotin olarman bo'pti.
Xotining kuchi yo'q,
Chochvog'ining uchi yo'q,
Kashta tikar qizi yo'q,
Oshiq o'ynar o'g'li yo'q.
Ha-yu, kuchi yo'q,
Ha-yu kuchi yo'q!
Yoki:

Olatoy, bulatoy,
Man sani yo'rg'alatay.
Onam dili qon bo'pti,
Yoshlari marjon bo'pti.
Marjonining ipi yo'q,

Qizlarining sepi yo'q, qo'shiqlaridan birini kuylab, saf oxirida qolgan bolani ushlayveradilar. O'yin ochiq havoda, bahor va yoz fasllarida o'ynaladi.

"Olatoy, bulatoy" o'yin-qo'shig'ining birinchi variantida bangi yigit obraziga kinoya qilinayotgan bo'lsa, uning ikkinchi variantida nochor turmush kechirayotgan onaning kambag'allik tufayli qizlariga sep qila olmay, yurak-bag'ri xun bo'layotganligi voqeasi bayon etilayotir. Bunda "Olatoy, bulatoy" o'yin-qo'shig'ining birinchi varianti satirik mazmuniy yo'nalishga egaligi bilan

e'tiborni tortadi.

Tarixiy yo'nalishda yaratilgan maishiy o'yinlar ham bor. "Podsho va vazir" o'yini bunga yorqin misol bo'la oladi. Ko'p hollarda, asosan, o'g'il bolalar, ba'zi hollarda qiz bilan aralash o'ynaladigan bu o'yinda o'yinchilar soni cheklanmagan bo'ladi. O'yin, asosan, qishda o'ynaladi.

Bunda oshiq tanlanib tashlanadi. Kimning oshig'i tikka-o'ngqa yoki o'mpa tursa – o'sha podsho; olchi tursa – o'sha vazir bo'ladi. Keyingi paytlarda oshiq o'rnida gugurt qutidan ham foydalanila boshlandi. Gugurt quti otilganda – donli tomoni yuqori tursa – uni otgan podsho; pastga tursa – vazir sanaladi. Podsho va vazir aniqlangach, oshiq (gugurt) yana tashlanadi. Kimning oshig'i chikka tursa (gugurtning rasmi tomoni ko'rinsa) – o'sha o'g'ri hisoblanadi. Shunda vazir podshoga murojaat etadi: - Taqsir o'g'ri tutdim.

Podsho so'raydi:

- Kim?

Vazir "o'g'ri" bo'lgan o'yinchi ismini aytadi. Podsho unga jazo beruvchi hukm chiqaradi. Vazir shu hukmni ijro etadi yoki ettiradi. Hukmlar tubandagicha bo'lishi mumkin:

-O'g'ri o'ynab bersin!

- O'g'ri ashula aytsin!

-O'g'ri qoshini qoqsin!

- O'g'ri noz qilsin!

-O'g'ri (qiz bo'lsa) o'pich bersin!

-O'g'ri orqasiga uch (to'rt) durra urilsin!

-O'g'ri peshonasiga qarg'achishdi qilinsin! (Peshonasiga tupuriladi).

Hukm bajarilgach, o'yin yana qayta boshlanadi. Bunda kimning oshig'i o'ngga tursa – o'sha podsho; olchi tursa –vazir bo'laveradi. Avvalgi podsho-yu vazir oshig'i chikka tursa – o'g'ri bo'lib, jazolanaveradi.

Xuddi shu yo'nalishda yaratilgan "Akka qayda?" o'yin-qo'shig'ida zolim boylar, ekspluatator kuchlar tanqid qilingan. Bu o'yinda bolalar o'yinboshini belgilab olgach, uning amri bilan bir safga tizilishadi. Barchalari qo'lma-qo'l ushlashgan bo'ladi. Shunda o'yinboshi bilan ular o'rtasida shunday savol-javob bo'ladi:

-Akka qayda?

-Olamda.

-Nima qildi?

-Kashta tikdi.

-Kimlar uchun?

- Boylar uchun.

-Boylar unga ne berdi?

-Qattiq-quttuq non berdi.

-Darvozasi qani?

-Mana.

-Oti nima?

-Mehriya.

Kimning nomi tutilsa, o'shaning bosh tovushini, bu o'rinda "M"ni barcha bolalar to nafaslari etguncha "M... m... m... m... m... m... m" tarzida aytib, akka-qarg'aga o'xshab sakrab-hakkalab Mehriya "darvozasi"dan o'tgan bo'ladilar. Kimning nafasi eng ko'p cho'zilsa, o'yinboshilik vazifasiga o'tadi, o'yinboshi esa safga qo'shilib, uning o'rnini to'ldiradi. O'yin shu xilda davom ettirilaveradi.

Xullas, bolalar katta hayotga o'yin vositasida kirib boradilar. O'yinlar bolalarni hayotga

tayyorlaydi. Ularga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. // I kitob. – T., 1956. – 844 b.
2. Михайлова З. Игровые занимательные задачи для школьников. – М.: «Просвещение», 1985. – С. 86.
3. Тайлор Э. Б. Детские игры//Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.